

راههای منطقی جایگزین حبس

علیرضا لطفی^۱

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوی

نام و نشانی ایمیل نویسنده مسئول:

علیرضا لطفی

alireza_lotfi2010@yahoo.com

چکیده

مجازات حبس از آغاز پیدایش تاکنون، نقش های گوناگونی را به عهده گرفته است. اما حبس در کاربرد کنونی خود به عنوان وسیله ای برای کیفر مجرمان همواره در بوته نقدهای اجتماعی قرار گرفته و از این رهگذر تعدادی از صاحب نظران، این مجازات را زیانبار دانسته و از این رو راه های دیگری برای اصلاح وضع زندان یا حتی حذف آن ارائه کرده اند که استفاده از آن در بسیاری از موارد به حذف یا کاهش آثار زیانبار حبس منجر شده است.

در این مقاله پس از بیان دلایل موافقان استفاده از حبس و مخالفان آن، مفهوم جایگزین های کیفر زندان توضیح داده شده و سپس جایگزین های کیفر زندان که در دو روش اصلی، تقنینی و قضائی به کار می رود، ذکر شده اند و موارد استفاده از آن ها در بازداشت موقت و جایگزین های آن در هنگام صدور حکم آمده است..

واژگان کلیدی: حبس، جایگزین، تبدیل کیفر، بازداشت، کارعام المنفعه، مجازات، زندان، زندانیان، جزا، تعلیق، آزادی

مقدمه

درباره مجازات مجرمان از دیرباز تاکنون آرای گوناگونی ابراز شده است که بسیاری از این نظرات باعث شده اند، چگونگی کیفر خلاف کاران به تدریج دستخوش تغییر و تحول شوند و حتی تعدادی از مجازات های متداول در جوامع بشری از پاره ای نظام های جزائی حذف گردد. در این میان، مجازات زندان نیز که پیشینه ای دیرین دارد، از آغاز پیدایش تاکنون، نقش های مختلفی به عهده گرفته است. چنان که زمانی برای نگهداری متهمان و مظنونان به ارتکاب جرم به کار رفته و زمانی دیگر برای مجازات مجرمان. اما زندان در کاربرد کنونی خود که وسیله ای است برای مجازات مجرمان، از جمله نهادهای جدیدی است که در اروپا بنیان گرفت و به مرور بر اثر فعالیت اصلاح طلبان اجتماعی شرایط نامطلوب زندان و وضعیت رقت بار زندانیان رو به بهبود نهاد. (آشوری، ص ۵) با وجود این زندان به عنوان کیفر در بوته نقدهای اجتماعی گداخته شد و شماری از صاحب نظرانی که این نوع مجازات را زیانبار می دانسته اند، راه های دیگری برای اصلاح یا حتی حذف آن ارائه داده اند که در این نوشتار به بررسی پاره ای از آنها می پردازیم.

جان هوارد از نخستین کسانی بود که با انتقادهای خود، باعث دگرگونی های مهمی در مجازات زندان شد. این متفکر انگلیسی، مشاهدات خود از زندان ها را در کتابی به نام «وضعیت زندان ها در انگلستان و ولز» نوشت و آن را در سال ۱۷۷۷ م، چاپ و منتشر کرد و در نتیجه آن قانونی در سال ۱۷۷۹ م، درباره زندان ها در انگلستان به تصویب رسید که به موجب آن به زندانی فرصتی داده شد تا رفتار و وضعیت خود را تغییر دهد. جنبش اصلاح زندان ها با پیروزی انقلاب کبیر فرانسه (۱۷۸۹ م) شدت بیش تری گرفت و دامنه آن از اروپا فراتر رفت و به امریکا رسید و مکتب های کیفری ای مانند مکتب اثباتی و مکتب دفاع اجتماعی شکل گرفت و موضوع بازپروری و اصلاح زندانیان رونق یافت و برای تغییر رفتار زندانیان اقداماتی مانند آموزش های حرفه ای و برنامه های گروهی اتخاذ شد. (آشوری، ص ۶)

جنبش اصلاح امور زندان ها هم چنان به روند تکاملی خود ادامه داد و در واپسین دهه های سده بیستم میلادی از بعد ملی فراتر رفت و سازمان ها و نهادهای بین المللی به ویژه سازمان ملل متحد را نیز دربرگرفت. جنبش اصلاح وضعیت زندان ها تا دهه ۱۹۷۰ م، بیشتر بر رفع نواقص زندان ها، انسانی تر کردن آن ها و به طور خلاصه تسهیل اصلاح و بازسازگاری مجرم تکیه می کرد. اما افزایش جرم و جنایت در این دهه در اروپا و به ویژه امریکای شمالی، دولت ها و صاحب نظران را متوجه این حقیقت کرد که دیگر نمی توان به زندان ها به عنوان مکانی برای مهار جرم ها و اصلاح و بازاجتماعی کردن مجرمان چشم دوخت. از این رو مطالعات نوینی به انجام رسید که حاصل آن ارائه نظریه های جدیدی در عرصه جرم شناسی و اصلاح مجرمان بود. مطالعات جرم شناسانه نشان می دهد که با تمام اصلاحاتی که در امور زندان ها صورت گرفته و به بهبود نسبی اوضاع زندان ها منجر شده بود، نتایج سودمند و موثری بر بازپذیری اجتماعی مجرمان و پیش گیری از ارتکاب جرم نداشته است. افزون بر این، کمبود امکانات فیزیکی و سازماندهی و نظارت زندان ها و هم چنین فساد رایج در میان زندانیان و زندانبانان به نقض حقوق بشر و کرامت انسانی منتهی شده است. برای رفع این مشکلات اقداماتی به انجام رسید که بخشی از آن مربوط به اصلاح کاستی های زندان بود و فراهم کردن الزامات اصلاح و درمان مجرمان و از جمله ساخت و ساز زندان های جدید با امکانات لازم و مناسب و تربیت مدد کاران و متخصصان بازپروری. اما بخش دیگر این اقدامات ناظر به جایگزین های زندان بوده است که این جایگزین ها می توانند، ضمن برآورده کردن هدف های عدالت کیفری، هزینه های مادی و معنوی اجرای مجازات زندان را کاهش دهند. (آشوری، ص ۸) با این همه هم اکنون در بسیاری از کشورها و از نظر عموم مردم عادی، به زندان افکندن مجرمان معادل عدالت کیفری تلقی می شود و صاحب نظران نیز در تأیید آن دلایلی ارائه کرده اند که در بیان آن ها می توان به این سه دلیل بسنده کرد:

۱- حذف مجازات زندان ممکن است قضاات را در کشورهایی که مجازات اعدام در آن ها اعمال می شود به استفاده هرچه بیشتر از این نوع مجازات سوق دهد.

۲- هنگامی که از نقش ارباب و بازدارندگی خصوصی زندان صحبت می کنیم، در واقع به ناتوان سازی مجرم در طول تحمل کیفر زندان توجه داریم که با اعمال روش های جایگزین زندان، نمی توانیم به آن دست یابیم.

۳- در صورت حذف مجازات زندان، معلوم نیست که با مجرمان خطرناک و تکرار کنندگان جرم چگونه باید رفتار کرد و با چه وسیله ای جامعه را از خطر این گونه افراد حفظ کرد. (آشوری، ص ۳۹)

در مقابل طرفداران استفاده از زندان، تعداد زیادی از صاحب نظران نیز بر معایب کیفر زندان تأکید کرده اند که به طور خلاصه عبارتند از:

- ۱- موفق نبودن پیش گیری یا ارباب خاص (Prevention Special) طرفداران مجازات زندان معتقدند که تحمیل زندان بر مجرم جنبه بازدارندگی دارد و باعث می شود که وی پس از آن مرتکب جرم نشود. ولی مخالفان براساس پژوهش هایی که به انجام رسانده اند، معتقدند که زندان میزان مجرمیت را پائین نمی آورد و مانع تکرار جرم نمی شود.

- ۲- تاثیرهای روانی بر زندانی، زندان هویت محکوم را از بین می برد و در زندان های بلند مدت چنان اختلالی در شخصیت او به وجود می آورد که نتیجه آن پیروی کورکورانه و محض با حالت تهاجمی است که به شکل شورش در زندان و درگیری با دیگر زندانیان و همانند آن آشکار می شود.
 - ۳- تعارض زندان با اصل شخصی بودن مجازات ها، زندان اقرون بر محکوم، بر همسر و خانواده و نزدیکان او نیز آثار سوئی بر جای می گذارد و نه تنها آنان را از سرپرستی خانواده و پشتیبانی مالی اومحروم می کند، بلکه در بسیاری از موارد بار تحمل هزینه ها وارونه می شود و زن و فرزند باید هزینه های جنبی اقامت شوهر یا پدر خود را در زندان بپردازند.
 - ۴- اغلب محکومان به زندان متعلق به لایه های فقیر جامعه هستند.
 - ۵- بار اقتصادی زندان، ساخت و نگهداری زندان ها هزینه های فراوان و هنگفتی را در بردارد. به گونه ای که از یک سو دولت ها ناگزیرند این هزینه ها را با فشار بر دوش مالیات دهندگان بپردازند و از سوی دیگر، محکوم به زندان نیز از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی باز می ماند. که این خود در مجموع تاثیرهای نامطلوبی بر روند توسعه اقتصادی باقی می گذارد.
 - ۶- زوال حس مسئولیت، زدن برچسب مجرم بر محکوم و زندانی و جداکردن وی از جامعه در شرایط خاصی باعث می شود که محکوم زندانی به تدریج حس مسئولیت پذیری خود را نسبت به جامعه از دست بدهد و پس از بیرون آمدن از زندان، تکلیف کم تری نسبت به رعایت ارزش های مورد قبول جامعه در خود احساس کند.
 - ۷- پایین بودن سطح بهداشت و اخلاق در زندان ها و رواج مواد مخدر و شیوع بیماری ایدز در سال های اخیر نیز از جمله دلایل شکست مجازات زندان است.
 - ۸- تراکم جمعیت کیفری که این خود مانع آزادسازی و بازسازی زندانیان می شود.
 - ۹- خطرناک نبودن اغلب محکومان، شیوه های زندانی کردن و برخورد های خشن و بی عدالتی به کسانی که نمی توانند از خود دفاع کنند، محکومان آرام را به افراد خشن تبدیل می کند و درجه خشونت مجرمان خشن را افزایش می دهد.
 - ۱۰- افزایش خطرناکی مجرمان آزاد شده از زندان، هرچند پذیرفتنی است که جامعه با آگاهی از این که فعالیت مجرمانه برخی محکومان بر اثر بازداشت خنثی شده است و از این رو برای مدتی که آنان در زندان به سر می برند در خود احساس آسایش می کنند، اما همواره شمار فراوانی از مجرمانی که در شرایط جرم زای زندان به سر می برند و بر خطرناکی آنان افزوده می شود، با آزاد شدن خود از زندان دوباره جامعه را ناامن می کنند.
 - ۱۱- اعمال تبعیض، در برخی کشورها درباره رنگین پوستان، اقلیت ها و گروه های نژادی، نوعی تبعیض اعمال می شود، به گونه ای که احتمال زندانی شدن رنگین پوستان، مهاجران و بومیان بیش از دیگران است. چنان که مثلاً در کانادا با این که بومیان سرخ پوست ۳ درصد جمعیت را تشکیل می دهند، اما ۱۲ درصد جمعیت کیفری زندان ها از آنان تشکیل شده است.
 - ۱۲- فراوانی کاربرد، در اغلب کشورها برای بیش تر جرم ها در قانون مجازات، زندان در نظر گرفته شده و قضات حتی در جرم های کم اهمیت نیز آن را به کار می برند.
 - ۱۳- ضعف امکانات، در اغلب کشورها، زندان ها با کمبود منابع مالی و نبود مراقبت های بهداشتی و غذایی مناسب رو به رو هستند.
 - ۱۴- عدم تفکیک زندانیان از بازداشتی ها در برخی کشورها کسانی که در انتظار محاکمه هستند و بازداشت موقت به سر می برند، در صد بالائی از زندانیان را تشکیل می دهند و تعدادی از آنان بیش از حداقل مدت مجازات مقرر در زندان می مانند.
 - ۱۵- عدم تفکیک زندان نوجوانان از بزرگسالان، در بسیاری از کشورها کودکان به زندان هایی فرستاده می شوند که شرایط زندانیان بزرگسال بر آنان تحمیل می شود.
 - ۱۶- نبود امکانات لازم برای معتادان، اغلب برای معتادان امکان و فرصت مداوا در زندان وجود ندارد و حتی زندان محل امنی برای داد و ستد مواد مخدر است.
 - ۱۷- کافی نبودن شمار زندان ها، در بیش تر کشورها امکان ساختن زندان های بیش تر به منظور جلوگیری از تراکم زندانیان و استخدام زندانبانان آموزش دیده وجود ندارد.
 - ۱۸- ضعف ارزش های فرهنگی حاکم بر زندان، ارزش های فرهنگی حاکم و متداول در زندان ها، پستی و تباهی و رفتار خشونت باری را ارائه می کنند که با گسترش و توسعه زندان ها این ارزش های فرهنگی به عنوان راه حل هایی برای حل تعارض میان اشخاص به کار گرفته می شوند. (آشوری، صص ۴۰-۴۵ و شامبیاتی، ص ۳۵۶)
 - ۱۹- سودمند نبودن زندان ها، خلاصه این که زندان ها بی ارزش هستند و سودی در بر ندارند و افسانه پزشکی ای که مدعی درمان مجرم و نجات او از مجرمیت وی در زندان بود، با شکست روبه رو شده است. (آنسل، ص ۹۲)
- با این همه باید توجه کرد هر چند هریک از طرفداران از بین بردن زندان ها، استدلال مخصوص به خود را دارند، گروه دیگری از جرم شناسان و جامعه شناسان بر این باورند که بی تردید باید اقداماتی در جهت الغای نظام زندان ها صورت داده، ولی تارسیدن به این هدف باید از روش

های اصلاحی برای دگرگونی در اجرای نظام اجرائی زندان ها و به ویژه استفاده از جایگزین های مجازات زندان و نظارت گسترده اجتماعی بر مجرمان بهره جست. در این جا به بررسی مفهوم جانشین های کیفر زندان و نظراتی که در این باره ارائه شده است می پردازیم:

مفهوم جایگزین های کیفر حبس

درباره مفهوم جانشین های کیفر حبس، تعریف هائی چند ارائه شده که از جمله آن ها تعریفی است که داس، حقوق دان انگلیسی به این صورت ارائه کرده است: جایگزین های مجازات زندان، کیفرهائی هستند که در پی محکومیت و مجازات مجرم به وی این امکان را می دهد که همه یا بخشی از مجازات خود را در اجتماع و بیرون از زندان طی کند. بنابراین تعریف همه روش هائی که در هنگام صدور حکم مجازات و نیز در حین اجرای آن به کار برده می شوند تا از طریق آن ها مجازات زندان حذف شود، جایگزین های کیفر حبس می نامیم (گسن، ریموند، ص ۱۹)

جایگزین های کیفر حبس

با توجه به مفهوم جانشین های مجازات زندان، البته باید مطمئن شد برخلاف زندان که آموزشگاه جرم آموزی است، این جایگزین ها مدرسه ای برای آموزش درستی و پاکی هستند. به هر حال برای برقراری جانشین های زندان دو روش اصلی به کار می رود که عبارتند از:

۱- روش تقنینی، قانونگذار می تواند با توجه به سیاست کیفری حاکم بر جامعه خود و اوضاع و احوال آن، پیش بینی های لازم برای تصویب قوانین ضروری در این باره را انجام دهد و شرایط لازم برای این که بزهکار صلاحیت استفاده از چنین تدبیری را دارد، تعیین کند. در این روش دادگاه با توجه به قانون به جای زندان مجازات دیگری را در نظر می گیرد و حکم آن را صادر می کند. در کشور ما در قانون برنامه اول توسعه اقتصادی- اجتماعی که در سال ۱۳۸۶، به تصویب رسید، حبس های کم تر از ۹۱ روز تبدیل به جزای نقدی می شوند. در قانون دریافت برخی از درآمدهای دولت، مصوب سال ۱۳۷۳، این قانون دوباره تأیید شد و چنین زندان هائی به جزای نقدی تبدیل گردید.

۲- روش قضائی، در این شیوه، قانون به دادگاه اجازه می دهد با توجه به نوع جرم و اهمیت آن و نیز میزان تقصیر و انگیزه بزهکار درباره اجرای کیفر دیگری به جای زندان، اقدام کند. در مواد ۲۲، ۲۸، ۷۲۸ ق.م.ا (قانون مجازات اسلامی، صص ۴، ۱۰۰) و ماده ۳ پیش نویس لایحه مجازات اجتماعی به قاضی اجازه داده شده تا با توجه به جرم، مجرم و ... کیفر مناسبی را به جای زندان انتخاب و دستور اجرای آن را صادر کند. (حاجی تبار فیروزجایی، جایگزین های حبس در حقوق کیفری ایران، ص ۷۶ و ون دیک، جن، جی، ام، ص ۱۵۵) باری درباره جانشین های کیفر زندان، طرح های گوناگونی ارائه شده که تعدادی از آن ها در کشورهای مختلف اجرا شده و نتایج آن ها مورد ارزیابی قرار گرفته اند. اندیشه به کارگیری جانشین های زندان همواره در حال تحول و تکامل بوده و افزون بر مجامع علمی، نهادهائی مانند سازمان ملل متحد، شورای اتحادیه اروپا و ... این اندیشه ها و طرح ها را ارزیابی کرده و درباره آن ها کنگره های متعددی تشکیل داده اند. (آنسل، ص ۳۲ و ۳۴)

ناگفته نماند قوانین بسیاری از کشورها از این تلاش های علمی تأثیر پذیرفته و شیوه های مختلف جانشین های کیفر زندان در آنها به اجرا درآمده است (بارکلی، گوردون، ص ۳۸۲)

در ایران نیز جانشین های مجازات زندان مورد توجه قرار گرفته است و نخستین بار در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴، این جانشین ها به دو صورت تبدیل و تعلیق پیش بینی شد. در ۲۶ تیر ۱۳۴۶، نیز قانون تعلیق اجرای مجازات به تصویب رسید و آنگاه در قانون مجازات عمومی، در سال ۱۳۵۲، جرایم مختلف از نظر شدت و ضعف مجازات ها نظم جدیدی گرفت و در ماه ۱۱ آن جزای نقدی به جای بعضی از حبس ها مقرر گردید. با پیروزی انقلاب، قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۶۱، به تصویب رسید و براثران قوانین جزائی دستخوش تغییرات گسترده ای شد و از جمله مجازات زندان نیز به طور کلی و صرف نظر از موارد استثنائی در قلمرو کیفرهای تعزیری قرار گرفت و در ماده ۴۰ این قانون به تعلیق مجازات اشاره شد که البته این ماده و تبصره های آن عیناً از قانون ۱۳۴۶، اقتباس شده بود.

پس از آن طبق بند یک تبصره ۱۷ ماده واحده برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب بهمن ۱۳۶۸، جزای نقدی دوباره به عنوان جانشین کیفر زندان وارد نظام کیفری کشور شد (اردبیلی، حقوق جزای عمومی، ص ۲۱۴) پس از آن نیز در قوانین مصوب دیگر، جانشین هائی برای زندان در نظر گرفته شد که در جای خود به آن ها اشاره خواهیم کرد.

مصادیق جایگزین های کیفر حبس

بازداشت موقت و برخی از جایگزین های آن

متهمی که وارد فرآیند کیفری می شود تا هنگامی که مسئولیت کیفری و مجرمیت اوطی دادرسی عادلانه و منصفانه ای اثبات نشود، بی گناه فرض شده و فقط و هنگامی مجرم شناخته می شود که اتهامش بی هیچ تردید معقولی برای قاضی رسیدگی کننده اثبات شده باشد. (آشوری، صص ۶۹-۷۰) هرچند تا زمانی که مجرمیت متهم ثابت نشده است، اصل بر آزادی اوست، اما در مواردی مانند ضرورت تحقیق یا اقدام تأمینی (آشوری، آئین دادرسی کیفری، صص ۱۴۲-۱۵۰) امکان بازداشت موقت متهم در قوانین آئین دادرسی کیفری کشورها پیش بینی شده است. بازداشت موقت عبارت است از سلب آزادی از متهم و زندانی کردن او در طول تمام تحقیقات مقدماتی یا بخشی از آن به وسیله مقام صالح قضایی (همان، ص ۱۳۴) این نوع بازداشت که با فرض آزادی و برائت متهم تعارض دارد، جرم شناسان، حقوق دانان کیفری و سازمان های جهانی و منطقه ای و دولت ها را برآن داشته است که با وضع قواعد و مقرراتی، موارد توسل به آن را تعریف و محدود کنند و مقام های قضائی را وادارند که از آن به عنوان آخرین چاره و کوتاه ترین دوره زمانی ممکن استفاده کنند. از این رو تلاش شد راه های جایگزین پیدا شود و تا حد امکان از بازداشت موقت استفاده نشود. (آشوری، جایگزین زندان ...، ص ۷۰)

جایگزین های بازداشت موقت

برخی از جایگزین های بازداشت موقت ناظر به تدابیر غیر بازداشتی است و برخی دیگر جایگزین های تعقیب کیفری هستند که متهم را از فرآیند کیفری خارج می کنند:

الف- تدابیر غیر بازداشتی، به موجب بند ۳ ماده ۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی سازمان ملل متحد «بازداشت اشخاصی که در انتظار دادرسی هستند بنا به قاعده ای کلی باشد، ولی آزادی موقت ممکن است مؤکول به گرفتن تضمین هایی شود که حضور متهم را در جلسه دادرسی و سایر مراحل رسیدگی قضائی و حسب مورد برای اجرای حکم فراهم می کند. براین اساس کمیته حقوق بشر معتقد است هنگامی می توان از بازداشت موقت استفاده کرد که قانونی، معقول و ضروری باشد و آلا باید از تدابیر غیر بازداشتی بهره گرفت.

ب- تدابیر ناظر به خروج متهم از فرآیند کیفری، در موارد مقتضی و موافق نظام حقوقی، پلیس و مقام های تعقیب یا سایر مؤسسه هایی که با دعوای کیفری سروکار دارند، باید این اختیار را داشته باشند که اگر تشخیص دادند، برای پیش گیری از جرم و پشتیبانی از جامعه، نیازی به جریان انداختن پرونده نیست، مجرم را آزاد کنند. برای موارد کم اهمیت مقام صالح تعقیب می تواند در صورت اقتضا اقدام های غیر سالب آزادی مناسبی را اعمال کند، عبارتند از:

الف- ترک تعقیب- ترک تعقیب از جمله شامل رها کردن روند تعقیب کیفری است به گونه ای که مقام های قضائی در زمینه تعقیب فرد هیچ اقدامی انجام نمی دهند. مستثنی کردن فرد از مسئولیت کیفری یا ارجاع امر از یک مرجع قضائی به یک مرجع اداری یا سازمان های مردم نهاد فقط در مواردی صورت می گیرد که شرایط نظارت قضائی برای مرتکب مقرر شود، مثلاً در پرونده های متهمان بسیار جوان به وسیله هیأت حل اختلاف رسیدگی می شود و نه از رهگذر آئین دادرسی کیفری معمول.

ب- ضمانت- کشورهای کامرون، اسرائیل و کویت جایگزین های تقریباً متفاوتی برای رفع نیاز به محاکمه و در نهایت زندان گزارش کرده اند. براساس این گزارش ها، کودکان و نوجوانان به ضمانت خود یا پدر و مادرشان آزاد شده و تحت تعقیب قرار نمی گیرند، مشروط بر آن که جرم جدیدی را در مدت تعلیق مراقبتی مرتکب نشوند.

ج- اخطار یا تذکر- هدف از این جایگزین، نشان دادن نبود رضایت عمومی از ارتکاب جرم خاص یا تنبیه کردن خاطی است. تذکر رسمی به یک خلاف کار دستگیر شده، اصولاً یک اقدام اداری و مبتنی بر صلاحدید اعمال شده به وسیله پلیس است که تصمیم می گیرد، مرتکب را تعقیب کند یا از آن منصرف شود. البته تذکر در پرونده درج می شود. و ممکن است در آینده از آن استفاده شود و یا جزء پیشینه کیفری شخص درآید، (آشوری، جایگزین های زندان، صص ۸۵-۹۲) در حقوق ایران نیز طبق قانون آئین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور کیفری که از چهارم آبان ۱۳۷۸، لازم الاجرا شده است. جایگزین های بازداشت موقت مشخص شده و اعمال می شوند. (همان، صص ۹۲-۹۵)

شیوه های جایگزین کیفر حبس

تبدیل کیفر حبس

یکی از متداول ترین شیوه هایی که در نظام های کیفری، جانشین زندان می شود، روش تبدیل مجازات زندان به کیفر دیگری است. در این روش قاضی به موجب قانون و بنا بر اختیارات خود، مجازات زندان را به مجازات دیگری که با حال بزهکار مناسب تر است، تبدیل می کند (آشوری، جایگزین های زندان، ص ۳۴۶) این شیوه به صورت های مختلفی اعمال می شود که چند نوع مهم آن عبارتند از:

۱- کارهای عام المنفعه: در این روش محکومان به زندان در مدتی که برای آن ها تعیین می شود به جای تحمل زندان به انجام دادن کارهای عام المنفعه می پردازند. کار عام المنفعه در حقیقت کاربی مزدی است که جامعه از آن سود می برد. در عوض بزهکار فرصت می

یابد که با انجام دادن چنین کاری زبانی را که بر اثر بزه کاری خود به جامعه وارد کرده است جبران کند، بی آن که اوقاتی از عمر خود را در زندان بگذراند. (آشوری، جایگزین های زندان، ص ۳۲۶)

کار عام المنفعه می تواند برای کسانی که برای نخستین بار مرتکب جرم می شود، بسیار سودمند باشد و از تماس آن ها با محیط زندان جلوگیری کند. (پیکار، ص ۳) این کیفر نه تنها فاقد خطرات و معایب زندان است بلکه باعث ارتقای رشد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تربیتی نیز می شود. (حاجی تبار فیروزی جایی، جایگزین های حبس در حقوق کیفری ایران، ص ۱۵۴)

کار عام المنفعه مزایائی دارد که مهم ترین آن ها عبارتند از: دوری بزهکار از مفاسد زندان، برخورداری جامعه از کار و تحصیل بزهکار، کاهش هزینه ها، جلوگیری از فروپاشی خانواده ها و بالاخره امکان اصلاح بزهکاران. با وجود این مشکلات، معایبی نیز در این شیوه مشاهده می شود که اهم آن ها عبارتند از:

نیاز به ایجاد شغل برای به کار گماردن بزهکاران، اجرا نشدن این شیوه درباره بزهکاران ناتوان که با اصل تساوی مجازات ها در تضاد است. هم چنین برای اجرای این مجازات علاوه برداشتن مکان مناسب و نیروی انسانی کارآمد، جامعه نیز باید به اجرای موفقیت آمیز این کارتمایل داشته باشد. البته در بسیاری از کشورها این معایب و مشکلات با برنامه ریزی های مناسب و استفاده از مشارکت مردمی برطرف شده است و سازمان های مردم نهاد امور مختلف اجرای این شیوه را به عهده گرفته اند. (دانش، ص ۱۰)

کارهای عام المنفعه در ایران

در ایران چنین مجازاتی در قوانین پیش بینی نشده است. فقط یکی از قضات دادگاه اطفال بزهکار نوجوانی را محکوم به انجام دادن کار باغبانی کرد. که دادگاه تجدید نظر نیز آن را تأیید نمود. (مجله حقوقی و قضائی دادگستری، شماره ۳۸، ص ۲۹۹)

مجازات های شفاهی

مجازات های شفاهی که شامل اندرز دادن به مجرم و تهدید و توبیخ اوست، می تواند به عنوان جانشین کیفر زندان مورد استفاده قرار گیرد. این مجازات درباره مجرمانی اعمال می شود که مرتکب جرم غیرمهمی شده و به ویژه برای اولین بار مرتکب آن جرم شده اند. البته این نوع تدبیر زمانی در مواردی به کار می رود که احتمال تکرار جرم بسیار پائین بوده و به طور غیر عمدی انجام گرفته باشد. در تعدادی از قوانین ایران به این مجازات اشاره شده است که برای نمونه می توان به ماده ۵۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰، ماده ۲۲ قانون تشکیل شرکت پست جمهوری اسلامی ایران و ماده ۷ قانون تشدید مجازات محتکران و گرانفروشان مصوب سال ۱۳۶۷، اشاره کرد، (قانون مجازات اسلامی، ص ۵، ۱۲)

حبس پایان هفته ای

در این روش مجازات حبس به صورت قسمت بندی شده اجرا می شود در این حال محکوم می تواند مدت زندان خود را در روزهای تعطیل و یا آخر هفته سپری کند و در روزهای دیگر بیرون از زندان باشد و کار خود را حفظ و به امور خانواده خویش رسیدگی نماید. محکومان مشمول این روش معمولاً از دیگر زندانیان مجزا شده و در زندان های خاصی دوران محکومیت خود را طی می کنند. این شیوه معمولاً در مورد کیفرهای زندان کوتاه مدت اعمال می شود. (بولک، ص ۶۳) طرفداران این نوع کیفر معتقدند کم کردن مدت حبس درباره عده ای همان اثر تنبیهی و تأدیبی را در روحیه آنان باقی می گذارد که چندماه زندان ممکن است بر جای گذارد. به خصوص آن که هزینه های غیر ضروری برای نگهداری تعدادی زندانی به مدت طولانی نیز کاسته می شود. هم چنین چون یکی از اهداف مجازات زندان، محروم کردن مجرم از آزادی هایی است که در اجتماع از آن برخوردار است با محروم کردن وی از تعطیلات آخر هفته به این هدف دست می یابیم. در مقابل تعدادی از متخصصان حقوق جزا معتقدند که این روش را نمی توان درباره همه مجرمان به کار برد و فقط درباره کسانی می توان اعمال کرد که قابلیت پذیرش و بهره مندی از آن را داشته باشند. از این گذشته چنین مجازاتی هیچ مزیتی بر حبس های کوتاه مدت معمولی ندارد. حتی معایب آن ها را نیز دربردارند. (صلاحی، صص ۱۲۲-۱۲۳) در کشورهای فرانسه، سوئیس، بلژیک، انگلیس و آلمان از این نوع مجازات استفاده می شود. (اردبیلی، ص ۱۸۲)

حبس در خانه

با توجه به افزایش بسیار زیاد زندانیان در کشورهای مختلف و افزایش روز افزون مضرات زندان، دادگاه ها می توانند از مجازات زندان در خانه مجرم استفاده کنند. (پرادل، ص ۱۳۵) البته برای نظارت بررفت و آمد محکوم و کنترل وی می توان از وسایل الکترونیک استفاده کرد. این مجازات ابتدا به عنوان بخشی از مجازات تعلیق مراقبتی اجرا می شد و هدف از اجرای چنین تعلیقی این بود که از مجازات زندان خفیف تر و از مجازات تعلیق ساده، شدیدتر است. زندان کردن در خانه همراه با نظارت الکترونیکی از نظر بزهکاران قهرآمیز تر از تعلیق مراقبتی است و در عین حال خشونت آن کمتر از زندان است. میزان فرار از خانه و تکرار جرم نیز نسبتاً پائین تر است. (ژولین و استپاک، ص ۱۰۷)

مزایای حبس در خانه:

فقدان مفاسد زندان، امکان اجرای آن در مکان های مختلف، جلوگیری از فروپاشی خانواده، کاهش هزینه ها، امکان حفظ شغل یا امکانات تحصیلی محکوم علیه، جلوگیری از ارتکاب جرم به سبب کنترل بزهکار، امکان ارائه آموزش و مشاوره برای بزهکار و امکان دریافت هزینه مجازات از بزهکار. اما معایب این نوع کیفر یکی نیاز به نیروی انسانی متخصص است و دیگری نیاز به فناوری پیش رفته می باشد. از این نوع مجازات در کشورهای سوئد، فرانسه، انگلستان، ایتالیا و سوئیس استفاده می شود. (آشوری، جایگزین های زندان، ص ۳۹۶)

جزای نقدی:

جزای نقدی عبارتست از محکومیت به تأدیه مبلغی به عنوان مجازات به خزانه دولت (ملک اسمعیلی، حقوق جزای عمومی، ص ۱۶۴) به عبارت دیگر جزای نقدی مجازی است که از دیرباز مورد استفاده قرار می گرفته است و اساساً برای پایان دادن به انتقام های شخصی بوده است. از این مجازات می توان به عنوان یکی از جایگزین های زندان استفاده کرد. (علی آبادی، ص ۱۱۲) مهم ترین جانشین کیفر زندان که از شروع قانون گذاری کیفری در ایران به سال ۱۳۰۴ ش، پیش بینی شد، جزای نقدی بود. این نوع کیفر هرچند واکنش مناسبی در مقابل جرایم بر ضد اموال به شمار می رود، اما در مقام جانشین کیفر زندان بیش تر به منظور دوری از فساد زندان و هزینه های ناشی از آن و تحصیل درآمد برای دولت مورد استقبال قرار گرفته است.

مزایای جزای نقدی:

- ۱- مانند زندان فسادآور نیست.
- ۲- قدرت رعب انگیز این کیفر به رغم تکرار آن حفظ می شود.
- ۳- بهترین مجازات برای کسانی است که انگیزه آنان از ارتکاب جرم سود جوئی بوده و بیش تر موجب تنبیه کسانی می شود که در پی کسب مال از راه بزهکاری هستند.
- ۴- به کارگیری جزای نقدی به نفع دولت است، زیرا هم اجرای آن آسان است و هم منبعی برای کسب درآمد دولت است.
- ۵- این کیفر در صورتی که به سبب اشتباه قضائی صادر شده باشد قابل جبران است.
- ۶- مجازات نقدی را می توان در غیاب محکوم نیز اجرا کرد.

معایب جزای نقدی:

- ۱- آثار اعمال جزای نقدی بر تنگدستان و ثروتمندان یکسان نیست و رعایت اصل تساوی مجازات ها در این خصوص با اشکال مواجه می شود. البته هم اکنون قانون گذاران اغلب حداقل و حداکثری را برای جزای نقدی ثابت پیش بینی کرده اند تا دادگاه ها بتوانند متناسب با وضعیت اقتصادی مجرم حکم صادر کنند یا با آگاهی از درآمد مجرم جزای نقدی را تعیین نمایند.
- ۲- جزای نقدی برخلاف محکوم اثر می گذارد و از این رو با اصل شخصی بودن مجازات در تعارض است.
- ۳- جزای نقدی غالباً در اجرا و وصول با مشکل مواجه می گردد. زیرا در صورت ثروتمند بودن محکوم علیه دسترسی به اموال او همواره آسان نیست و محکومان سعی در پنهان کردن اموال یا انتقال آن، پیش از صدور حکم می کنند و برای حل این مشکل هم اکنون از روش هایی مانند تقسیط جزای نقدی و کسر حقوق و کارعام المنفعه استفاده می کنند. (یشک، ص ۲۴۳)

ب- تعلیق کیفر حبس

تعلیق اجرای مجازات یعنی متوقف کردن مجازات کسی که به کیفرهای تعزیری و بازدارنده محکوم شده است. حال اگر در مدت معینی پس از آن مرتکب جرم دیگری نشود و از فرمان های دادگاه در این مدت پیروی کند، محکومیت او نابوده (کان لم یکن) انگاشته می شود. (اردبیلی، حقوق جزای عمومی، ص ۲۴۰)

از جمله مجازات هایی که می توان آن را تعلیق کرد، کیفر زندان است که می تواند مانع آثار جرم زای زندان بر روان مجرمان شود و خانواده آنان را از نابسامانی های ناشی از حبس سرپرست خانواده برهاند و از دیگر مفاسد زندان جلوگیری کرد و بزهکار فرصت داده می شود تا در ترمیم و جبران عمل بکوشد و در عین حال بداند که جامعه درصدد انتقام گرفتن از او نیست و بیش از آن که با اجرای مجازات تنبیهش کند اصلاح او مدنظر است. (نوربها، زمینه حقوق جزای عمومی، ص ۴۶۰)

تعلیق اجرای مجازات به سه بخش تقسیم شده است:

- ۱- تعلیق ساده یا قاره ای، در این نوع تعلیق، مجازات از سوی دادگاه تعیین می شود، اما اجرای آن به شرط آن که محکوم در مدت معین قانونی مرتکب جرم دیگری نشود معلق می گردد. این نوع تعلیق در نظام جزایی فرانسه استفاده می شود.
 - ۲- نظام پروبیشن انگلیسی- امریکائی، در این نظام قاضی می تواند در صورت تعهد متهم به داشتن رفتاری شایسته و حتی پرداخت وثیقه، هرنوع محکومیتی را به حالت تعلیق درآورد.
 - ۳- نظام پروباسیون یا تعلیق مراقبتی فرانسوی، در این نظام محکوم علیه افزون بر تعلیق مجازات، انجام دادن و یا انجام ندادن برخی از امور را نیز با تشخیص دادگاه برعهده دارد و از کمک مأموران پروباسیون و مددکاران اجتماعی بهره مند می شود. (آنسل، ص ۷۹)
- در نظام کیفری ایران در دوران پیش از انقلاب از روش تعلیق ساده و تعلیق مراقبتی فرانسوی (پروباسیون) استفاده می شد که نمونه های بارز آن، یکی تعلیق در قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ ش، بود و دیگر قانون تعلیق اجرای مجازات که در ۲۶ تیر ۱۳۴۶، به تصویب رسید. پس از انقلاب با تصویب قانون مجازات اسلامی، هر دو تعلیق ساده و مراقبتی پذیرفته شد و اعمال گردید، اما در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰، تغییرات عمده ای در تعلیق اجرای مجازات به وجود آمد که در مواد ۲۵ تا ۳۷ این قانون تبیین شده است. (قانون مجازات اسلامی، صص ۶ و ۹)

مصادیق جایگزین های کیفر زندان در مرحله اجرای حکم

نظام نیمه آزادی

در روش نیمه آزادی، راه برای بازگشت مجرم به جامعه هموار می شود. در این روش که هم اکنون در بیش تر کشورها گسترش یافته است، تعدادی از تدابیر اصلاحی را که در محیط عادی امکان به ثمر رسیدن آن ها بیش تر است، جانشین تدابیر همانندی کرده اند که در زندان به کار گرفته می شوند. (اردبیلی، فصلنامه مطالعات، ص ۱۷۶)

در این روش بزهکاران در ساختمانی مخصوص و به کلی مجزا از دیگر محکومان نگهداری می شوند. این بزهکاران بدون نگرانی از بیرون زندان با شرایط مشابه کارگران آزاد، کار شخصی خود را انجام می دهند و یا در مؤسسه ای به کار مشغول می شوند. البته تعدادی از محکومان نیز می توانند به منظور کار آموزی در مدت معینی بیرون از زندان به سر برند و به هر حال پس از اتمام کار یا آموزش به محل نگهداری خود بازگردند. در این مدت محکوم نباید بدون اجازه مقامات مسئول شغل خود را تغییر دهد یا از محل کار و آموزش خود خارج شوند.

مزایای روش نیمه آزادی

- ۱- شیوه نیمه آزادی، مرحله ای است بین زندان و بازگشت به محیط آزاد اجتماع. محکومانی که به مدتی طولانی در زندان به سر می برند به محیط زندان عادت می کنند و هنگام آزادی نمی توانند به آسانی رفتار خود را با محیط آزاد تطبیق دهند. اما با اجرای روش نیمه آزادی، محکومان برای بازگشت به زندگی عادی آماده می شوند.
- ۲- کارایی پس از آزادی از زندان یکی از مشکلات مهم زندانیان آزاد شده است. با اجرای این روش محکومان به تدریج جذب بازار کار می شوند و از تکرار جرم به دلیل بیکاری جلوگیری می شود.
- ۳- اجرای این روش بهترین وسیله برای پیش گیری از مفاسد و مضرات محیط بسته و تماس با بزهکاران حرفه ای برای محکومان به حبس های کم مدت است.

معایب روش نیمه آزادی

- ۱- مشکل اساسی در این روش، کارایی برای مجرم است مؤسساتی که شرایط لازم برای به کارگیری چنین بزهکارانی را دارا هستند، بسیار اندک اند و در صورت وجود نیز اعتماد چندانی به مجرم ندارند و به سختی وی را به کار می گمارند.
- ۲- احتمال تبانی و فرار زندانی در این روش زیاد است.
- ۳- هزینه های ایجاد کار، ساختمان مجزا از زندان و دیگر امکانات در این روش زیاد است و البته ممکن است از هزینه های زندان کم تر باشد. (اردبیلی، فصلنامه مطالعات، ص ۱۸۲)

در ایران روش نیمه آزادی نخستین بار در آئین نامه زندان ها که در سال ۱۳۵۴، به تصویب رسید، پیش بینی شد. در حال حاضر از روش نیمه آزادی استفاده نمی شود و فقط در آئین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی کشور از زندان باز نام برده شده که شبیه روش نیمه آزادی است. در ماده ۹ این آئین نامه (گودرزی بروجردی، ص ۱۵۱) زندان باز این گونه تعریف شده است: زندان باز زندانی است بدون حفاظت و مأمور مراقب که زندانی مدت محکومیت خو در آن با اشتغال به کار یا خدمت طی می کند و حق خروج از آن را نداند و شب ها را در نزدیک تریم آسایشگاهی که به همین منظور تعیین شده است استراحت می کنند. (همان، صص ۱۳۲-۱۳۳)

آزادی مشروط

آزادی مشروط یک ابزاروارفاقی است که قبل از اتمام مدت مقررمجازات حبس توسط دادگاه صادر کننده حکم به محکوم علیه اعطاء می شود که نمایانگر توجه خاص قانون گذار به هدف اصلاح و درمان و بازسازی اجتماعی محکوم است. (نورپها، نگاهی به قانون مجازات اسلامی ص ۴۲) به عبارت دیگر آزادی مشروط فرصتی است که پیش از پایان دوره محکومیت به محکومان در بند داده می شود تا اگر در طول مدتی که دادگاه تعیین می کند از خود رفتاری پسندیده نشان دهند و دستورهای دادگاه را اجرا کنند از آزادی مطلق برخوردار می شوند. (اردبیلی، حقوق جزای عمومی، ص ۲۴۸) هدف اصلی و مهم مجازات اصلاح و تربیت مجرم است و بازگشت مجدد او به جامعه؛ حال اگر این هدف پیش از پایان مدت محکومیت تحقق یابد به حکم عقل، متهم زودتر از موعد مقرر از زندان آزاد می شود. آزادی مشروط باعث می شود که در هزینه عمومی کشور صرفه جوئی شود. از این گذشته آزادی مشروط بهترین انگیزه برای زندانیان است تا رفتار خود را اصلاح کنند و مقررات زندان را اجرا نمایند. از آزادی مشروط در کشور ما استفاده می شود و چگونگی آن در قوانین پیش از انقلاب و مواد ۳۸-۴۰ قانون مجازات اسلامی مصوب پس از انقلاب گنجانده شده است. (قانون مجازات اسلامی، صص

فهرست منابع و مآخذ:

- آشوری، محمد، جایگزین های زندان یا مجازات بینابین، نشر گرایش، چاپ دوم، ۱۳۸۵، تهران
- ، - ، آئین دادرسی کیفری، انتشارات سمت، چاپ چهارم، ۱۳۷۸، تهران
- آنسل ، مارک، دفاع اجتماعی، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی، انتشارات دانشگاه تهران، ج ۲، ۱۳۷۵، تهران
- اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، نشر میزان، ج ۲، ۱۳۸۰، تهران
- بولک، برنارد، کیفر شناسی، ترجمه علی حسین نجفی، انتشارات مجد، ۱۳۷۲، تهران
- پرادل، ژان، تاریخ اندیشه های کیفری، ترجمه علی حسین نجفی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۳، تهران
- حاجی تبار فیروزجائی، حسن، جایگزین های حبس در حقوق کیفری ایران، انتشارات فردوس، چاپ اول، ۱۳۸۶، تهران
- شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، ج ۲، انتشارات ویستار، ۱۳۷۳، تهران
- ملک اسمعیلی، عزیزالله، حقوق جزای عمومی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۵۵، تهران
- صلاحی، جاوید، کیفرشناسی، انتشارات دانشگاه ملی (شهید بهشتی) ۱۳۵۴، تهران
- علی آبادی، عبدالحسین، حقوق جنایی، ج ۱، انتشارات فردوسی، ۱۳۶۸، تهران
- قانون مجازات اسلامی، تدوین غلامرضا حجتی اشرفی، انتشارات گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۷۵، تهران
- گسن، ریموند، جرم شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی نیا، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، تهران
- گودرزی بروجردی، محمدرضا، آشنایی با تشکیلات قوه قضائیه، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۸۷، تهران
- نوربها، رضا، نگاهی به قانون مجازات اسلامی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۷۷، تهران
- ، - ، زمینه حقوق جزای عمومی، انتشارات گنج دانش، چاپ ششم، ۱۳۸۱، تهران
- اردبیلی، محمدعلی، فصلنامه مطالعات حقوقی و قضایی، دفتر دهم، تابستان ۱۳۶۶، مقاله نیمه آزادی
- پیکار، ژان ماری، مجله کانون سردفتران، شماره ۳۲، کارعام الممنفعه، تجربه فرانسه در زمینه یکی از تدابیر جایگزین زندان، ترجمه مهرداد رایجبان اصلی.
- ژولین، آنت و استپاک، برایان، درمان موادمخدروحبس های منزل بانظارت الکترونیک، مجله حقوقی وقضایی دادگستری، شماره ۳۶
- دانش، تاج زمان، الزام اطفال و نوجوانان بزهکار به اشتغال به کار عام المنفعه در حقوق تطبیقی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۳۱، فروردین ۱۳۷۳
- ون دیک، جن ، جی، ام، ضمانت اجرای جزائی و فرآیند تمدن، ترجمه محمد نبوی، مجله کانون وکلا، شماره ۵، ۱۳۷۰
- خدمات عام المنفعه، سازمان اصلاحات جزایی بین المللی، گزارشی از همایش بین المللی راههای جایگزین زندان، مجله حقوقی و قضائی دادگستری، شماره ۳۸، ۱۳۸